

7. Сецинский, Е. Зазначена праця. – С. 157.
8. Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Е. Сецинского. – Біла Церква, 2008. – С. 330.
9. Там само. – С. 331.
10. Бескровний, О. Ю. Зазначена праця. – С. 21-23.
11. Там само. – С. 11.
12. Там само. – С. 32.

Резюме

В статье прослеживаются этапы становления храма Александра Невского в городе Каменец-Подольский. Проводится сравнение с периодом возникновения первой такой церкви и временем сегодняшнего возрождения храма уже в качестве кафедрального собора. При этом внимание акцентируется на месте этих памятников в истории и планировке города.

Ключевые слова: Каменец-Подольский, церковь, собор, архитектурная доминанта, планировка.

Одержано 20 травня 2011 року

УДК 94(477.43)“19”:322

І.О.Старенький

Репресії проти церкви на Кам'яниччині в 30-х рр. ХХ ст.

У статті йдеться про діяльність радянської влади по закриттю релігійних установ на Кам'яниччині в 30-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: Кам'яниччина, церква, репресії, радянська влада.

Деякі факти нищення релігійних споруд Кам'яниччині-Подільського, знайшли відображення в працях А.Задорожнюка, М.Петрова, О.Пламеницької, однак поза увагою залишилися ці процеси в Кам'яниччині-Подільському районі¹. Автор ставить мету дослідити хід репресій проти церкви на Кам'яниччині в 30-х рр. ХХ ст., актуальну з точки зору відновлення істо-

ричної справедливості проблему.

30-і рр. ХХ ст. за силою тиску на церкву на Кам'яниччині можна поділити на два етапи:

- 1) 1930–1934 рр. – підготовка до всеохоплюючого натиску на церкву;
- 2) 1935–1936 рр. – нищівний удар по релігії та сакральній архітектурі в районі.

Релігія для партійної номенклатури була явищем ненависним, адже їй потрібна була лише одна віра – віра в ідеї компартії. Релігія і церква заважали втілювати людиноненависницькі ідеї нової влади репресивним шляхом. Звідси беруть витоки спроби викоринити релігію і церкву будь-якими методами. 1930–1934 рр. характеризувалися наростанням ідеологічного тиску, і, в той же час, нерішучістю дій, адже в пам'яті ще жив недавній широкий селянський рух. Тому 21 квітня 1930 р. Кам'янецький окрвиконком навіть скасував постанову президії Солобковецького РВК від 14 лютого про закриття церков у селах Савинці, Татариски, Удріївці. Формальною причиною відміни було перевищення Солобковецьким райвиконкомом своїх повноважень². Насправді – радянська влада ще не була готова до широкого наступу на церкву і боротьбу спрямовувала здебільшого в царину світогляду.

У пресі ще з'являлись публікації такого змісту: “Тривала, глибока й широка антирелігійна робота підміняється адміністративним закриттям церков, зняттям дзвонів... Товариші не зрозуміли, що релігію не можна знищити адміністративним закриттям церков, в той час, коли людина не пірвала з релігійними забобонами, не усвідомила шкідливості релігії. Примусом знищити релігію неможливо. Це дасть лише від'ємні наслідки і буде утруднювати антирелігійну роботу. Треба пам'ятати, що лише переборюючи свідомість людини можна знищити релігію... Треба й далі вести антирелігійну роботу, не припускаючи при цьому жодних перегинів, викривлення та адміністрування...”³.

У той же час починають все гучніше лунають заклики до боротьби з релігією: “Куркулі і непмани використовують релігію як зброю в своїй зривницькій роботі”⁴. Ставилось завдання: “Всі партійні, комсомольські та інші громадські організації повинні негайно розгорнути антипасхальну кампанію. Викриваючи контрреволюційну роль релігії і релігійних організацій, під час антипасхальної кампанії треба ще раз дати відсіч всім глитайським і попівським сектантським вихваткам і вилазкам...”⁵.

Постанова НКО УРСР від 16 грудня 1932 р. наголошувала на необхідності проведення антирідзвяної кампанії, “викриття контрреволюційної

суті релігії”, боротьби з різдвяними звичаями. Увага концентрувалася на “втягненні широких мас трудящих у боротьбу проти релігії”, посиленні низової ланки Спілки воявничих безвірників. Ставилася вимога посилити виховання на засадах марксистсько-ленінської теорії⁶.

У пресі все частіше з’являлись замітки-заклики: “Колективізуєтесь, закриваємо церкву”⁷, “Дзвони – до фонду індустріалізації”⁸, “Релігійний одяг – для утильзбору”⁹.

Газета “Червоний кордон” закликала: “Безвірницькі організації” мають розпочати перед Великоднем жваву роботу, бо “куркулі і церковники” через святкування хочуть зірвати план сівби¹⁰.

Для відриву людей від звичаїв та обрядів використовувалися різні трудові кампанії, заклики: “під час антипасхальної кампанії, до якої треба приступити негайно, треба скупчити всю увагу на успішному проведенні весняного засіву”¹¹, “...вжити всіх заходів, щоб величезні кошти, які витрачаються в дні пасхи на попів, церкву, горілку були використані на трактори, колгоспні і культурно-побутові потреби села”¹².

1931 року газета “Червоний кордон” неприхованою радістю зазначала: “Попівсько-куркульський “великдень” колгоспи Кам’янецьчини відзначили ударною працею в полі”. Так, у селі Мілівці на Великдень було зорано 16 га землі¹³.

Партійні осередки посилювали ідеологічну роботу серед жіноцтва, оскільки саме жінки найбільш консервативно трималися релігії; посилювали діяльність осередків Спілки воявничих безвірників¹⁴, підміняли обрядовість (наприклад, проведення “червоних весіль”)¹⁵ і т.д.

Тиск на релігію не мав якогось певного конфесійного напрямку, а був тотальним. В одній з тогочасних кореспонденцій вказувалося, що кам’янецька єврейська фабрична семирічка розгорнула активну антивеликодню кампанію. Було організовано виставу антирелігійної п’єси “Хомец”, створено 18 бригад “для залучення всіх учнів школи”, які виступали на підприємствах (друкарня, “Червоний ткач”, Промкооп, “Жовтень”, Комбід). 1931 року в одній з міських синагог було відкрито єврейський будинок культури¹⁶.

Піддавалися тиску і протестанти. Так, активіст – автор публікації “Широко розгорнути антирелігійну роботу”, що заховався за криптонімом “К.М.”, зазначав у “Червоному кордоні”, що в с.Рихта існує “група сектантів”, яку очолювали І.Петришин та М.Атаман, підкреслював, що релігійну громаду влада позиціонувала як “клясового ворога”¹⁷.

Слід зазначити, що такі заходи нашттовхувалися на опір, хоча несильний

і в латентній формі. Насамперед, це абсолютна бездіяльність сільських антирелігійних організацій, які існували лише формально, зокрема в Суржі¹⁸, Бразі¹⁹ та ін.

Цікавим видається факт, що дружина голови комнезаму с.Слобідка-Малиновецька Куделевича відмовилася від участі в антирелігійній великодній кампанії і “пішла по селу збирати яйці для попа”²⁰.

Проте, у другій половині 30-х років ситуація почала змінюватися, тиск дедалі ставав сильнішим. 1932 року влада дала дозвіл на знесення Казанського собору. 1 червня 1933 р. постановою ЦВК УСРР у Кам’янці-Подільському було закрито Іоанно-Предтеченську і Свято-Троїцьку церкви²¹. Ці храми Кам’янця-Подільського, як і Вірменський католицький костел Св. Миколая та собор Олександра Невського, у середині 30-х рр. ХХ ст. перестали існувати²².

Нищівного удару по церкві було завдано 1935–1936 рр. У цей час була закрита переважна більшість релігійних споруд, а деякі навіть знищені²³. Репресії торкнулися усіх релігійних течій – закривались не тільки церкви і костели, а й синагоги, кірхи, закривались, як правило, на “прохання трудящих”. За таким “проханням” 20 березня 1935 р. указом секретаріату ЦВК УРСР була закрита церква в с.Рункошів²⁴, а 4 квітня 1935 р. – у селах Руда і Конилівка²⁵. У квітні того ж року така ж доля спіткала церкву в с.Бакота²⁶. 25 травня 1935 року указом секретаріату ЦВК УСРР закрито церкву в с.Колодівка і синагогу в Старій Ушиці²⁷. У червні 1935 р. надійшла черга і до релігійних споруд Кам’янця-Подільського.

13 червня 1935 р. влада вилучила з користування релігійної громади для “державних потреб” Архієрейську церкву, мотивуючи, що “церква розміщена на землі, зайнятій для державних потреб”²⁸. 21 червня 1935 р. із за “відсутності статуту, договору оренди і поганого стану будівлі” було закрито єврейську молитовню “Тінзбург” у Кам’янці-Подільському, а уповноваженого громади Кагановича Іцка Мошковича оштрафовано на 200 крб.²⁹ 26 червня міськрада прийняла рішення про знесення Іоанно-Предтеченської церкви. У постанові йшлося: “Зважаючи на те, що молитовний будинок у Кам’янці-Подільському під назвою “Іоанно-Предтеченська”, ще в 1933 р. постановою секретаріату Президії ЦВК УРСР вилучений з користування релігійної громади, до цього часу стоїть без використання, тому молитовню під назвою “Іоанно-Предтеченська” в Кам’янці по Радянській вулиці [сучасна Вірменська, вказана помилково, оскільки храм розташовувався на Іоанно-Предтеченській вулиці – тогочасна Червоних прикордонників. – І.С.] розібрати та будівельний матеріал передати в розпо-

рядження кам'янецької тюрми”³⁰. 25 червня 1935 року закрито “нелегальний єврейський молитовний будинок” в с.Зіньківці через “відсутність статуту і несплату податків”, будівлю передали сільраді³¹. 30 червня того ж року припинено діяльність церков у селах Субич (через нібито малу кількість прихожан) та Жванець (із-за “загрозливого стану будівлі”), приміщення передані сільрадам³². У червні 1935 р. були закриті релігійні споруди в селах Ходоровці, Кадиївці, Рихта, Цвіклівці, Пижівка, Привороття³³.

11 липня того ж року “для забезпечення довжоцької гуральні приміщеннями для засипки зерна врожаю 1935 р.” у релігійної громади відібрано церкву в с.Довжок, Петропавлівську церкву та кірху в Кам'янці-Подільському³⁴. 29 листопада 1935 р. кірху передано відділу фізкультури, на цей раз “обгрунтувавши” ліквідацію статусу релігійної споруди тим, що вона не функціонувала з 1934 р., відсутній паспорт, числилося лише 14 прихожан³⁵. 29 липня 1935 р. постановою ЦВК УСРР закрито церкву в селах Борсуки та Студениця³⁶. 15 серпня нахлинула нова хвиля закриттів – припинено діяльність церков у Гуменцях (за закриття підписалися 876 жителів із 1151, споруду передано під культосвітню установу) та Голоскові (підписалися 708 жителів)³⁷, а також синагогу “Вайсман” у Кам'янці-Подільському, яку планували використати для “державних потреб”³⁸. Рішенням міськради від 9 вересня 1935 р. передбачалося розірвати договір з католицькою громадою на оренду Кафедрального костелу та розмістити в ньому історичний музей, у Тринітарському костелі – гуртожиток будівель³⁹. 9 квітня 1935 р. також було закрито синагогу “Рубін штейн”⁴⁰, а 29 жовтня 1935 р. було припинено діяльність церков у селах Дерев'яни (не функціонувала з 1934 р., релігійна громада розпалася і залишилося 5 прихожан, більшість селян “висловилися” за закриття), Княжпіль (не функціонувала більше 5 років, громада розпалася), Шутнівці (тихонівського напрямку, не функціонувала більше 4 років, обряди не проводилися), Кудринці (не функціонувала більше 2 років, 76 відсотків виборців висловилися за закриття, перетворення на культосвітню установу) та “нелегальної” синагоги “Миньєн” у Кам'янці-Подільському на вулиці Набережній (сучасна Руська)⁴¹.

Майном закритих релігійних споруд влада розпоряджалась по-своєму. У протоколі №44 засідання Кам'янець-Подільської міської ради від 9 жовтня 1935 року зазначено: “майно молитовні “Гусятинер” передати школі с.Нагоряни, молитовні “Мойше-Йока”, “Рубін штейн” – сільраді с.Нагоряни. Молитовні “Вайсман” – першій зразковій школі Кам'янця-Подільського. За розпорядженням Кам'янець-Подільського ОВК від 26.09.1935 р. передати військбуддільниці №116 весь метал від молитовень: Ходоровець-

кої, Кадисевецької, Рихтецької, Цвікловецької, Архієрейської, Петропавлівської, синагог “Вайсман” та Заньковецької”⁴².

З неменшою агресивністю воювала влада з церквою і 1936 року. 12 квітня була закрита церква в с.Нагоряни (за закриття підписалися 697 виборців села з 811)⁴³, 14 квітня припинила діяльність церква в с.Демшин (за закриття підписалися 538 виборців села з 678 (78%))⁴⁴. 19 грудня 1936 р., посилаючись на інструкцію секретаріату ЦВК УРСР та закони СРСР і УРСР, влада для “держпотреб” закрила Велику Стару синагогу в Кам’янці-Подільському, мотивуючи рішення тим, що синагога довгий час не функціонувала, обряди не велись, приміщення засипане зерном, а 3286 виборців-євреїв з 4630 (70,5%) висловилися за її закриття⁴⁵. Дев’ятий вал закриттів 1936 р. припав на 19 лютого. Тоді було закрито церкви в селах Фурманівка (довгий час не функціонувала, обряди не велися, 216 виборців села з 331 (69%) висловилися за закриття), Цибулівка (закрили, спираючись на параграф 371 адмінкодексу, 271 виборець з 387 (70%) – за закриття), Княгинин (не функціонувала з 1934 р., 710 виборців з 889 (80%) – за закриття), цвинтарну церкву по вулиці Вутіша в Кам’янці-Подільському (“знаходилася на землях військової частини 3282”) та синагогу “Літвак” у місті (“знаходилася на території зайнятій для держпотреб”)⁴⁶.

На кінець 1936 року релігійні громади були вже настільки подавлені, що навіть з’явилася постанова “Про скасування недоплат по Держстраху, які рахуються за колишніми релігійними громадами”. За цією постановою скасовувалися недоплати громадам таких сіл: Жванець (костел) – 563,51 крб., Демшин – 481 крб., Рогізна – 408,97 крб., Врублівці – 340,5 крб., Велика Слобідка – 337,28 крб., Жванець – 316,46 крб., Калиня – 280,38 крб., Колубаївці – 235,46 крб., Баговиця – 206,12 крб., Тарасівка – 201,2 крб., Гуменці – 185,67 крб., Вербка – 167,83 крб., Жванець (синагога) – 140,1 крб., Слобідка-Рихтецька – 138,8 крб., Супруньківці – 138,55 крб., Гринчук – 120,32 крб., Вихватнівці – 113,05 крб., Довжок – 106,15 крб., Княгинин – 92,48 крб., Голосків – 77,4 крб., Верхні Панівці – 71 крб., Сокіл – 70,33 крб., Субич – 67,7 крб., Руськофільварецька церква – 64 крб., Зіньківці (костел) – 39,09 крб., Нагоряни – 35 крб., Патринці – 34 крб., Миколаївська церква – 25 крб., синагога в Кам’янці-Подільському по вулиці Рикова (Польські фільварки) – 16,75 крб.⁴⁷.

Як бачимо, під різноманітними за характером тиском репресантів часто громадяни ставлячи свої підписи в різних документах, що сприяло закриттю релігійних споруд. Після кампанії 1935–1936 рр. неважко вже було довершити церковний погром.

Примітки:

1. Задорожнюк, А. Б. Казанський собор у Кам'янці-Подільському / А. Задорожнюк, С. Копилов, М. Петров – Кам'янець-Подільський : Мошак М.І., 2007. – 52 с.; Задорожнюк, А. Б. Вірменський храм Св. Миколи XV–XVIII у Кам'янці-Подільському (Історія пам'ятки) / А. Б. Задорожнюк, М. Б. Петров. – Кам'янець-Подільський : ПП “Медобори-2006”, 2009. – 64 с.; Пламеницька, О. А. Сакральна архітектура Кам'янця на Поділлі / Ольга Пламеницька. – Кам'янець-Подільський: АБЕТКА, 2005. – 388 с.

2. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). – Ф. Р-335. – Оп. 1. – Спр. 139. – Арк. 222-223.

3. П.Л. Релігія – зброя і спільник клясового ворога / П.Л. // Червоний кордон. – 1930. – 10 квіт. – № 39 (709). – С. 3.

4. Дзекцер. Ще 50 войовничих безвірників / Дзекцер // Червоний кордон. – 1931. – 7 квіт. – № 38 (848). – С. 2.

5. П.Л. Зазначена стаття. – С. 3.

6. ДАХО. – Ф. Р-335. – Оп. 1. – Спр. 573. – Арк. 26-28.

7. В.О. Колективізуючись закриваємо церкву / В.О. // Червоний кордон. – 1930. – 15 лют. – № 18 (688). – С.5.

8. Гречка. Дзвони до фонду індустріалізації / Гречка // Червоний кордон. – 1930. – 8 берез. – № 26 (696). – С. 4.

9. Е. Релігійний одяг для утиль збору / Е. // Червоний кордон. – 1930. – 8 берез. – № 26 (696). – С. 4.

10. Незаможник. Розгорнути наступ на ворога / Незаможник // Червоний кордон. – 1931. – 5 квіт. – № 37 (847). – С. 4.

11. П.Л. Зазначена стаття. – С. 3.

12. Там само. – С. 3.

13. На горі куркулям! // Червоний кордон. – 1931. – 15 квіт. – №41 (851). – С. 1.

14. Дзекцер. Зазначена стаття. – С. 3.

15. Чорнобривець. Колективізацією гонимо релігію / Чорнобривець // Червоний кордон. – 1931. – 7 квіт. – № 38 (848). – С. 3.

16. Безвірники. Розгортаймо проти релігійну роботу / Безвірники // Червоний кордон. – 1931. – 7 квіт. – № 38 (848). – С. 3.

17. К.М. Широко розгорнути антирелігійну роботу / К.М. // Червоний кордон. – 1931. – 5 квіт. – № 37 (847). – С. 4.

18. Зірчук. Паперовий гурток / Зірчук // Червоний кордон. – 1931. – 7 квіт. – № 38 (848). – С. 3.

19. Червонястий. Гурток є та роботи нема / Червонястий // Червоний кордон. – 1931. – 7 квіт. – № 38 (848). – С. 3.

20. Зайцев. Про попа дбас / Зайцев // Червоний кордон. – 1931. – 25 квіт. – № 45 (855). – С. 4.
21. Задорожнюк А.Б. Казанський собор... – С. 25.
22. Там само; його ж. Вірменський храм... – С. 27.
23. ДАХО. – Ф. Р-335. – Оп. 1. – Спр. 394. – Арк. 405.
24. Там само. – Спр. 379 – Арк. 73 зв.
25. Там само. – Арк. 85 зв.
26. Там само. – Арк. 87-90.
27. Там само. – Арк. 152.
28. Там само. – Спр. 394. – Арк. 331.
29. Там само. – Спр. 406. – Арк. 171.
30. Там само. – Спр. 394. – Арк. 405.
31. Там само. – Арк. 402-403.
32. Там само. – Арк. 439-441.
33. Там само. – Спр. 379. – Арк. 165 зв. – 166.
34. Там само. – Спр. 394 – Арк. 523.
35. Там само. – Спр. 397. – Арк. 217, 258.
36. Там само. – Спр. 379. – Арк. 175 зв.
37. Там само. – Спр. 394. – Арк. 666-669.
38. Там само. – Спр. 408. – Арк. 30.
39. Там само. – Спр. 409. – Арк. 25.
40. Там само. – Спр. 395. – Арк. 47.
41. Там само. – Арк. 477.
42. Там само. – Арк. 47.
43. Там само. – Спр. 552. – Арк. 139-140.
44. Там само. – Арк. 141-143.
45. Там само. – Спр. 573. – Арк. 156 зв.
46. Там само. – Спр. 547. – Арк. 76-86, 191.
47. Там само. – Спр. 573. – Арк. 122 зв.

Резюме

В статті розповідається про діяльність радянської влади по закриттю релігійних установ на Камнетчині в 30-х рр. ХХ в.

Ключові слова: Камнетчина, церква, репресії, радянська влада.